

Ks. Tomasz KRAJ

Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie

EKSPERYMENTY NA LUDZKICH EMBRIONACH

Europejskie regulacje prawne

We współczesnym świecie istnieje duża rozbieżność w poglądach na temat początków ludzkiego życia. Jedni sądzą, że początek ten ma miejsce w momencie poczęcia; inni mówią o 14 dniu od poczęcia i pojawieniu się struny prymitywnej, jeszcze inni starają się dowieść, że początek życia związany jest z którąś z dalszych faz rozwoju embrionalnego i płodowego. Istnieją też stanowiska, które te początki wiążą z momentem narodzin lub przesuwają je dalej – w stronę pierwszych świadomych decyzji lub pewnego „minimum” racjonalności, autonomii i wycucia moralnego. Pewien wątek dyskusji bioetycznej wprowadza nawet nieznanne dotąd rozróżnienie na istotę ludzką i osobę ludzką, starając się wykazać, iż fundamentalne prawa człowieka znane np.: z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ to prawa osoby (jako dysponującej pewnym „minimum” ludzkich możliwości), nie zaś istoty ludzkiej¹. Wobec tego stanu rzeczy i takich rozbieżności staje prawodawca, który w pluralistycznym społeczeństwie chciałby pogodzić różne stanowiska etyczne i różne grupy interesów. Owocem jego wysiłków jest nowe prawo regulujące odniesienie do człowieka w pierwszej, embrionalnej fazie jego życia. Celem niniejszego opracowania jest ukazanie, jak prawodawca w niektórych państwach Unii Europejskiej rozwiązuje ten problem.

W historii prawodawstwa europejskiego odnoszącego się do ludzkich embrionów należy wyróżnić trzy wydarzenia, które wpłynęły na jego kształt. Pierwszym było pojawienie się pierwszego dziecka „z probówki”

---

* Niniejszy artykuł jest przeredagowaną wersją referatu wygłoszonego na konferencji naukowej nt. *Kontrowersje wokół początków człowieka*, zorganizowanej przez Instytut Filozofii i Instytut Ekologii i Bioetyki Uniwersytetu im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 23–25 listopada 2005 roku.

¹ Zob. stanowisko H. T. Engelhardta opisanie m.in. w: M. Chiodi, *Modelli teorici in bioetica*, Milano 2005, s. 56.

i potrzeba uregulowań prawnych odnoszących się do tej nowej metody przekazu ludzkiego życia oraz związanych z nią badań na ludzkim materiale biologicznym (ludzkie gamety) i ludzkich embrionach. Drugim ważnym wydarzeniem było sklonowanie owcy „Dolly” i pojawienie się realnej możliwości sklonowania człowieka. Prawo wówczas sformułowane wypowiedziało się zdecydowanie przeciw próbom klonowania człowieka w oparciu o technikę użytą w przypadku „Dolly” (transfer jądra komórki somatycznej do pozbawionej jądra komórki jajowej). Trzecim wydarzeniem było odkrycie tak zwanych komórek macierzystych, a zwłaszcza embrionalnych komórek macierzystych. Odkrycia te w decydujący sposób wpłynęły na ukształtowanie odnośnego prawa.

Unia Europejska

Obecnie w Unii Europejskiej dominuje przekonanie o potrzebie dalszej integracji tworzących ją państw–członków. Jedną z form owej integracji jest stworzenie jednolitej przestrzeni prawnej (to samo prawo w całej Unii). To przekonanie, nieobce wielu politykom naszego kraju, wyrażane jest m.in. jako potrzeba dostosowywania naszego prawa lub tworzenia go *de novo* w formie identycznej lub przynajmniej zgodnej z prawem funkcjonującym w krajach tzw. starej Unii, takich jak Niemcy, Francja, Włochy czy Wielka Brytania. Z postulatem tym wiążą się jednak dwa problemy, widoczne przy analizie prawodawstwa związanego z ochroną ludzkiego embrionu. Pierwszy to istniejące rozbieżności w regulacjach tych samych zagadnień w poszczególnych państwach Unii, drugi to kierunek, w którym to prawo ewoluuje, stając często w sprzeczności z rekomendacjami wypracowanymi wspólnie dla całej Unii². Tak więc przywoływany często postulat dostosowywania polskiego prawa do prawodawstwa unijnego rodzi dylemat: czy ma to być naśladowanie liberalnych wzorców już funkcjonującego czy postulowanego prawa, czy też uszanowanie wytycznych głównych instytucji unijnych, które jednak nie są prawem w ścisłym tego słowa znaczeniu?

Czynnikiem decydującym o obecnym kształcie prawa odnoszącego się do ludzkich embrionów było odkrycie komórek macierzystych. Komórki macierzyste wiążą się z jedną z ważnych dziedzin współczesnej medycyny, z transplantologią, czyli ratowaniem ludzkiego życia i zdrowia poprzez przeszczep organów lub tkanek. Największe trudności związane z tą gałęzią medycyny to dysproporcja pomiędzy liczbą chętnych na prze-

---

² Przykładem może być *Konwencja praw człowieka i biomedycyny z Oviedo (1997)* czy pewne propozycje dla tworzenia prawa biomedycznego, zaaprobowane przez Parlament Europejski.

szczep, czyli biorców, a liczbą dawców oraz zjawisko tzw. odrzutu, czyli problemy związane z przyjęciem się przeszczepionego organu lub tkanki u biorcy. Rozwiązaniem tych problemów mogłyby być komórki macierzyste, czyli szczególny rodzaj komórek mających zdolność podejmowania różnych funkcji w organizmie. Zamiast przeszczepiać cały organ można by przeszczepiać jedynie zespół komórek, które zastąpią uszkodzenie będące wynikiem choroby. Plastyczność komórek macierzystych jest jednak zróżnicowana. Dlatego też komórki te dzielą się na totipotencjalne (z nich można otrzymać wszystkie rodzaje komórek organizmu), pluripotencjalne (można z nich otrzymać więcej niż jeden rodzaj tkanek) oraz tzw. komórki macierzyste tkankospecyficzne, czyli stanowiące podstawę do tworzenia jednego tylko rodzaju tkanki. Jedynym źródłem komórek macierzystych totipotencjalnych jest ludzki embriion w najwcześniejszej fazie rozwoju (tj. przed zróżnicowaniem się jego komórek). Pobranie komórek macierzystych z embriionu wiąże się z jego śmiercią.

Istnieje pewien rodzaj embrionalnych komórek macierzystych, których użycie mogłoby rozwiązać problem odrzutu. Odrzut nie występuje, gdy komórki użyte do przeszczepu mają identyczną jak u biorcy konstytucję genetyczną. Miałyby ją kopie organizmu biorcy, czyli jego klony. Narodziła się więc idea tworzenia ludzkich klonów i podtrzymywania ich przy życiu do stadium blastocysty, kiedy to pobiera się komórki macierzyste do przeszczepów. Ten nowy rodzaj klonowania człowieka jest określany jako klonowanie terapeutyczne. Nie chodzi tu jednak o działanie terapeutyczne dla embriionu będącego przedmiotem interwencji, lecz o terapeutyczne perspektywy wykorzystania pochodzącego zeń materiału biologicznego.

Choć najczęściej mówi się o embrionalnych komórkach macierzystych, to jednak istnieje też inne źródło komórek macierzystych. Jest nim organizm człowieka już urodzonego albo specyficzne jego tkanki, np. krew pępowinowa. Te tzw. dorosłe komórki macierzyste (*adult stem cells*) wykazują dużo większą plastyczność niż wcześniej sądzono³. Z kolei badania zwierzęcych embrionalnych komórek macierzystych pokazały, że wykazują one mniejszą zdolność podjęcia nowych funkcji niż komórki macierzyste pochodzące z organizmu już rozwiniętego. Ponadto komórki macierzyste pochodzące ze sklonowanych embriionów mogą być obciążone różnymi cechami patologicznymi obserwowanymi w klonach, co stawia pod znakiem zapytania sam pomysł wykorzystania ich do przeszczepów⁴.

³ Por. M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embriioni in Europa e nel mondo. Leggi e documenti*, Milano 2004, s. 184.

⁴ Por. R. Colombo, *La clonazione umana*, „Medicina e Morale” 2003 nr 4. 615–657.

Stając wobec nowych perspektyw związanych z komórkami macierzystymi, rządy wielu państw widzą potrzebę prawnego uregulowania tej nowej dziedziny medycyny. Tworząc nowe prawo państwa Unii Europejskiej winny jednak respektować wspólnie opracowane wytyczne. Należą do nich: Rezolucja Parlamentu Europejskiego dotycząca klonowania terapeutycznego (7 IX 2000), Konwencja dotycząca Praw Człowieka i Biomedycyny, przyjęta przez Radę Europy w Oviedo 4 kwietnia 1997 roku oraz propozycja Parlamentu Europejskiego, odnosząca się do programów badań podejmowanych w Unii w latach 2002–2006.

Chronologicznie pierwszym z dokumentów jest *Konwencja Rady Europy dla obrony praw człowieka i godności istoty ludzkiej w odniesieniu do aplikacji biologii i medycyny*⁵, podpisana w Oviedo 7 września 1997 roku (znana jako Konwencja z Oviedo). Wyznacza ona pewne minimum praw odnoszących się do życia, integralności i godności człowieka, które mają być chronione przez państwa-sygnatariuszy (konwencję podpisało 31 państw). Odnosząc się do doświadczeń na ludzkich embrionach, Konwencja stanowi, że tam, gdzie prawo zezwala na eksperymenty, musi być też zapewniona ochrona embrionu. Zakazuje ona tworzenia embrionów do celów badawczych⁵. Do Konwencji dodano w roku 1998 specjalny protokół zakazujący klonowania istot ludzkich (Paryż, 12 I 1998). Niedługo potem Parlament Europejski wydał rezolucję sprzeciwiającą się klonowaniu terapeutycznemu (7 IX 2000) i wzywającą Narody Zjednoczone do podjęcia podobnej inicjatywy⁶. Rezolucja ta zwraca też uwagę na nowe niebezpieczeństwo wynikające z zastępowania dotychczas używanych pojęć nową terminologią, której celem jest pomniejszenie wagi problemów, zwłaszcza związanych z klonowaniem człowieka⁷. Ostatnie propozycje Parlamentu Europejskiego odchodzą niestety od tych ustaleń. Wskazania dotyczące programu badań naukowych i rozwoju technologicznego wzywają do badań nad embrionalnymi komórkami macierzystymi. Rodzicom przypisuje się prawo do decydowania o losie embrionów, a także o możliwości ich zniszczenia w wyniku prowadzonych badań. Podstawą nowych rekomendacji jest pogląd, iż nie można stawiać znaku równości pomiędzy ludzkim embrionem i człowiekiem. Za moment szczególny uważa się 14 dzień od poczęcia, do kiedy w praktyce można dowolnie dysponować embrionem. Parlament zezwala na import embrionalnych komórek macierzystych, choć jednocześnie wskazuje na potrzebę

⁵ Por. Consiglio d'Europa, *Convenzione sui Diritti dell'Uomo e la Biomedicina*, 4 aprile 1997, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 16–27.

⁶ Por. R. Colombo, *La clonazione...*, s. 651.

⁷ Por. Parlamento Europeo, *Risoluzione contro la clonazione terapeutica*, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 12.

badania nad dorosłymi komórkami macierzystymi. Argumentem przemawiającym za praworządnością tych inicjatyw miałyby być zakaz profitów z tym związanych oraz jawność i kontrola badań przez powołane do tego organy⁸ Ostatnie postanowienie Parlamentu Europejskiego datowane na 15 czerwca 2006 roku zezwala na badanie ludzkich komórek macierzystych tak dorosłych, jak i embrionalnych, jednak zastrzega, że poszczególne kraje mogą kierować się tu własnym prawodawstwem i ustanawiać odpowiednie przepisy dotyczące tych badań⁹ Kilkanaście dni później, 29 czerwca, Komisja Europejska przyjęła projekt finansowania tych badań ze środków unijnych¹⁰

Włochy

W tym szczególnym kontekście, gdy do głosu zaczynają dochodzić zwolennicy nieskrępowanego eksperymentowania na ludzkich embrionach i gdy wskazania stają się coraz mniej jednoznaczne, dość trudno o jednolite prawo. Spośród państw „starej Unii” państwem najbardziej przyjaznym ludzkiemu embrionowi są Włochy. Specjalnie przygotowane raporty specjalistów (Komisja Veronesi¹¹ i Narodowy Komitet Bioetyczny CNB) w decydujący sposób wpłynęły na ostateczne regulacje uchwalone 19 lutego 2004 roku (włoskie prawo dotyczące ludzkich embrionów przez długi czas miało charakter prowizoryczny). Prawo to najpierw reguluje problemy związane z zapłodnieniem *in vitro*. O tego typu interwencję medyczną mogą się ubiegać jedynie pary małżeńskie, u których stwierdzono niepłodność, pełnoletnie, w wieku potencjalnie płodnym i będące osobami aktualnie żyjącymi¹². Prawo zabrania klonowania ludzi, ustanawiając jako sankcję karę od 10 do 20 lat więzienia i grzywnę wysokości od 600 000 do miliona euro, a w przypadku lekarza także dożywotni zakaz wykonywania zawodu¹³ Zabrania ono również jakichkolwiek eksperymentów na ludzkich embrionach. Wyjątkiem może tu być jedynie eksperyment o charakterze terapeutycznym lub diagnostycznym, jeśli jego

⁸ Por. Parlamento Europeo, *Proposta di emendamento della decisione 2002/834/EC sullo specifico programma per la ricerca, lo sviluppo e la dimostrazione tecnologica: „Integrazione e rafforzamento dell'area europea di ricerca” (2002–2006)*, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 27–32.

⁹ Por. S. P i n c o c k, *EU Parliament backs embryo reserach*, [w:] <http://www.the-scientist.com/news/display/23670>. Ostatnio widziane: 11. 10. 2006.

¹⁰ Por. <http://www.euractiv.com/en/science/eu-funding-stem-cell-research-brain-gain/article-156956>. Ostatnio widziane: 11. 10. 2006.

¹¹ Nazwa pochodzi od nazwiska ministra zdrowia, który ją powołał.

¹² Por. Parlamento Italiano, *Legge 19 febbraio 2004, n. 40. Norme in materia di procreazione medicalmente assistita*, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 77–78.

¹³ Por. tamże, s. 81.

beneficjentem jest dany embrion i nie ma innych możliwości diagnostyczno-terapeutycznych w danej sytuacji¹⁴ Normy włoskiego prawa są w znacznej mierze wynikiem stanowiska Narodowego Komitetu Bioetyki, którego większość członków wypowiedziała się przeciw doświadczeniom na ludzkich embrionach, także tzw. embrionach nadliczbowych (pozostających po udanym zabiegu zapłodnienia *in vitro*), tworzeniu embrionów do badań, ich importowaniu oraz użyciu embrionalnych komórek macierzystych. Mniejszość członków komitetu opowiedziała się za wykorzystaniem embrionów nadliczbowych do badań, w tym badań do nad komórkami macierzystymi. Takie wykorzystanie embrionów miałyby być wyrazem szacunku dla życia, gdyż los embrionów nadliczbowych to ich destrukcja. O wiele bardziej przychylnie eksperymentom na embrionach jest stanowisko tzw. Komisji Veronesi, której wielu członków uważa, że status moralny ludzkiego embrionu różni się zasadniczo od statusu człowieka już urodzonego.

Francja

Inne prawo funkcjonuje we Francji. W roku 1994 uchwalono prawo zabraniające eksperymentowania na ludzkich embrionach i pobierania embrionalnych komórek macierzystych (dotyczyło to także embrionów nadliczbowych). Istniał też zakaz tworzenia embrionów dla celów komercyjnych lub przemysłowych. Narodowy Komitet Etyczny zaproponował (1998) wykorzystanie do badań embrionów nadliczbowych, pod warunkiem, że taką zgodę dadzą rodzice. Za niedopuszczalne uznawano zawsze tworzenie embrionów w celach innych niż prokreacja oraz wszelkie interwencje mogące prowadzić do modyfikacji ludzkiej puli genowej, takie jak terapia genowa linii zarodkowych czy klonowanie ludzkich embrionów. W latach 1999 i 2000 Komitet Etyki odniósł się pozytywnie do projektu klonowania terapeutycznego i zostały przygotowane projekty nowych ustaw. Choć Senat podtrzymał zakaz klonowania, to jednak jego zwolennicy nie tracą nadziei, że zgoda jest jedynie kwestią czasu. Jednym z poważniejszych argumentów przemawiających za zmianami w prawie jest dozwoloność eksperymentów na embrionach w innych krajach Unii: Belgii, Wielkiej Brytanii, Szwecji, Finlandii i Holandii¹⁵ Projekt nowego prawa (przygotowanego w 2003 roku), choć podtrzymuje zakaz klonowania terapeutycznego, to jednak zezwala pod pewnymi warunkami na niektóre doświadczenia na ludzkich embrionach (jako wyjątki od dalej obowiązującego zakazu), nakazując ścisłą ich kontrolę. Zezwala także na wy-

¹⁴ Prawo to w zasadzie pokrywa się z nauką Magisterium Kościoła zawartą w instrukcji *Donum vitae* (1987).

¹⁵ Por. M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 100–110.

korzystanie tkanek płodów po aborcji do badań i przeszczepów, o ile takie ich wykorzystanie nie było powodem dokonania samej aborcji, oraz na import embrionalnych komórek macierzystych¹⁶

Niemcy

Bardzo interesująca ze względów etycznych i prawnych jest dyskusja wokół wykorzystania embrionów i embrionalnych komórek macierzystych, która miała miejsce w Niemczech. Pomimo wprowadzenia zezwolenia na import embrionalnych komórek macierzystych w Niemczech nadal obowiązuje prawo odnoszące się do ochrony embrionu z 13 grudnia 1990 r. Zabrania ono wszelkich eksperymentów na ludzkich embrionach, ich tworzenia w celach badawczych (istnieje zakaz tworzenia embrionów w innych celach niż zapłodnienie *in vitro*). Zakazane jest również macierzyństwo zastępcze, selekcja płci embrionów¹⁷. Zakazem zostały objęte również manipulacje na ludzkim patrymonium genetycznym, klonowanie człowieka, tworzenia hybryd i chimer łączących materiał genetyczny człowieka i innych gatunków. Prawo niemieckie zawiera również definicję embrionu, określając początek ludzkiego życia: jest nim moment połączenia gamet męskiej i żeńskiej. Istotą ludzką jest też każda embrionalna komórka totipotencjalna¹⁸. Niemiecka Wspólnota Naukowa (Deutsche Forschungsgemeinschaft) sformułowała (3 V 2001) rekomendacje dotyczące oceny prawnej doświadczeń na ludzkich komórkach macierzystych. Podkreślają one nowość zagadnień związanych z komórkami macierzystymi oraz nieadekwatność istniejącego prawa do rozwiązania nowych problemów¹⁹, zwłaszcza w relacji do zasady *nulla poena sine lege*, która zabrania rozciągania karalności na działania nieobjęte prawem²⁰. Do wskazań o charakterze prawnym dołączona jest ocena etyczna proponowanych zmian²¹. Stanowisko stwierdzające, że od momentu poczęcia

¹⁶ Por. *Proposta di legge sulla bioetica (modificata dal Senato), Capitolo Unico: Ricerca sull'embrione e sulle cellule embrionali*, 30 gennaio 2003, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 111–113.

¹⁷ W sytuacjach niebezpieczeństwa wystąpienia choroby można jedynie dokonać selekcji gamet męskich.

¹⁸ *La legge di tutela di embrione (Embryonenschutzgesetz)*, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 154–158.

¹⁹ Na przykład problem definicji embrionu po sklonowaniu owcy „Dolly” czy możliwość importowania pluripotencjalnych embrionalnych komórek macierzystych.

²⁰ Por. Comunità Tedesca di Ricerca, *Raccomandazioni riguardo la ricerca sulle cellule staminali umane. Valutazione giuridica*, 3 maggio 2001, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 164–167.

²¹ Por. Comunità Tedesca di Ricerca, *Raccomandazioni riguardo la ricerca sulle cellule staminali umane. Valutazione etica*, 3 maggio 2001, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 168–183.

mamy do czynienia z istotą w pełni ludzką jest określone jako ekstremalne, podobnie jak stanowisko odmawiające ludzkiemu embrionowi wszelkiej wartości i ochrony prawnej. Nowe prawo ma więc zdaniem Wspólnoty Naukowej znaleźć drogę pośrednią pomiędzy tymi dwoma „ekstremami” Rekomendacje etyczne zwracają uwagę na fakt, że ludzki embrion czy płód nie ma takiego statusu jak człowiek, czego dowodem miałyby być prawo zezwalające na aborcję. Ludzki embrion ma wartość, jednakże nie jest ona absolutna (nie taka, jaką posiada człowiek).

Lektura rekomendacji etycznych Niemieckiej Wspólnoty Naukowej pokazuje, że wprowadzają one pewne schematy myślowe, obce dotychczasowym uregulowaniom prawnym. Odnosi się to przede wszystkim do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, przyznającego ludzkiemu embrionowi godność w pełni ludzką oraz prawo do ochrony życia (1993). Według autorów rekomendacji taka interpretacja straciła już swą aktualność i moc zobowiązującą, ponieważ „zwykła potencjalność stania się istotą ludzką nie jest w stanie usprawiedliwić prawa do ochrony życia”²². Uznanie nie absolutnej wartości ludzkiego embrionu pozwala zestawić ją z innymi wartościami, takimi jak dobro rozwoju naukowego czy dobro pacjentów korzystających z embrionalnych komórek macierzystych i uznać wyższość tych ostatnich. Stanowisko Niemieckiej Wspólnoty Naukowej znalazło swe odbicie w tzw. *Rekomendacjach końcowych*, opowiadających się za importem embrionalnych komórek macierzystych – rozwiązaniem jej zdaniem pośrednim, szanującym zakaz eksperymentów na embrionach w Niemczech, a jednocześnie umożliwiającym prowadzenie badań, na które zgadzają się rządy innych państw. Nowe prawo przyjęte przez parlament 28 czerwca 2002 roku²³ wprowadza ogólny zakaz importu embrionalnych komórek macierzystych, określając jedynie jako wyjątkowe sytuacje, w których jest to dopuszczalne. Pod ścisłą kontrolą

²² Tamże, s. 174–175 (tłum. moje – T. K.). Kluczowym pojęciem wydaje się tu „ludzka godność” embrionu. Jest to pojęcie zaczerpnięte z niemieckiego prawa i jednoznacznie przez nie zdefiniowane. Naruszenie godności ludzkiej ma miejsce wówczas, gdy istota ludzka staje się przedmiotem działań ukierunkowanych wyłącznie na cele zewnętrzne w stosunku do niej. Z takim działaniem mamy do czynienia w przypadku pobrania embrionalnych komórek macierzystych, co tłumaczy starania, by odmówić statusu ludzkiemu embrionowi, a wraz z nim ludzkiej godności (por. tamże, s. 170). Pojęcie „godności ludzkiej” odnosi się w jakiś sposób do imperatywu moralnego sformułowanego przez Kanta, mówiącego, że żadna istota ludzka nie może być traktowana wyłącznie jako środek do celu.

²³ Por. Parlamento Tedesco, *Legge a garanzia della tutela degli embrioni in relazione all'importazione di cellule staminali embrionali umane (Legge sulle cellule staminali)*, 28 giugno 2002, BGBl. P. 2277, (Deutscher Bundestag, *Gesetz zur Sicherstellung des Embryonenschutzes im Zusammenhang mit Einfuhr und Verwendung menschlicher embryonaler Stammzellen (Stammzellgesetz – StZG)*), [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 219–227.

i dla projektów wielkiej rangi zezwala się na import embrionalnych komórek macierzystych z krajów, gdzie uzyskano je zgodnie z prawem tam obowiązującym przed 1 stycznia 2002 roku; komórki uzyskano z embriónów powstałych dla celów i w wyniku zapłodnienia *in vitro*, a w grę nie wchodziły względy finansowe²⁴

Wielka Brytania

Inne prawo w odniesieniu do eksperymentów na ludzkich embrionach, o wiele bardziej liberalne, funkcjonuje w Wielkiej Brytanii. Najważniejszym dokumentem jest *Human Fertilisation and Embriology Act* (HFEA), który obowiązuje od roku 1991. Uznaje on, że embriony do 14 dnia życia można wykorzystywać do doświadczeń. Celem tych eksperymentów ma być lepsze zrozumienie rozwoju embrionalnego, badanie pojawiania się ciężkich schorzeń i wykorzystanie tak zdobytych informacji do celów terapeutycznych²⁵ W roku 2001 HFEA, zachowując swą ważność, został poszerzony o *Human Fertilization and Embriology (Research Purpose) Regulations* HFE(PR)R. Wcześniejsze prawo ograniczało doświadczenia na ludzkich embrionach, wiążąc je ściśle z procedurą zapłodnienia *in vitro*. Wraz z pojawieniem się nowych terenów badań (embrionalne komórki macierzyste) poszerzono zakres eksperymentów. Wystarczy do tego zgoda odpowiedniej komisji odpowiedzialnej za badania na embriónach (w razie potrzeby ustanawia się nowe prawo). Według prawodawcy kontrola badań jest argumentem przemawiającym za tym, że państwo wybiera drogę pośrednią pomiędzy zbytningimi restrykcjami i zupełną dowolnością, i w pełni kontroluje sytuację. Praktyka wskazuje jednak, że prawodawca niezwykle łatwo godzi się na nowe projekty wykorzystania embriónów do badań i znosi ograniczające je bariery. Wykazuje przy tym m.in. niechęć do precyzacji niektórych protokołów i pewnych kluczowych terminów (np. pojęcia ciężkiej choroby)²⁶ oraz używa terminologii deprecjonującej wagę problemu (np.: klonowanie ludzkich embriónów jest określane jako „cell nuclear replacement”, tzn. komórkowa zamiana jądrowa – CNR)²⁷ Zgodnie więc z obowiązującym prawem do 14 dnia

²⁴ Por. tamże, s. 221.

²⁵ Por. M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrióni...*, s. 230.

²⁶ Por. Comitato Donaldson, *Ricerca sulle cellule staminali: progresso medico e responsabilità. Considerazioni etiche* (Cap. 4), Giugno 2000 (Donaldson Committee, *Stem Cell research. Medical Progress with Responsibility. Ethical Consideration*), [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrióni...*, s. 246; Commissione d’Inchiesta, *Sommario delle conclusioni e delle raccomandazioni*, 27 febbraio 2002 (Select Committee on Stem Cells Research, *Report on Stem Cell Research. Summary of Conclusions and Recommendations*), [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrióni...*, s. 264.

²⁷ Por. Commissione d’Inchiesta, *Sommario...*, s. 263.

można wykonywać doświadczenia na ludzkich embrionach, wolno do tego wykorzystywać embriony nadliczbowe (za zgodą rodziców), ale można też (za zgodą dawców gamet) tworzyć embriony do celów badawczych. W roku 2004 została udzielona pierwsza zgoda na sklonowanie embrionu do badań²⁸ Prawo angielskie zakazuje natomiast implantacji ludzkich klonów, tworzenia hybryd ludzko-zwierzęcych, klonowania reprodukcyjnego i specyficznej terapii określanej jako „in vitro ovum nuclear transplantation” (IVONT) utożsamianej z terapią genową linii zarodkowej, która jest powszechnie zakazana²⁹

Szwecja

Jeszcze bardziej liberalne w traktowaniu ludzkich embrionów wydaje się prawo szwedzkie. Dlatego Szwecja jest uznawana za światowego lidera w badaniach nad embrionalnymi komórkami macierzystymi. W styczniu 2002 roku rząd szwedzki zaaprobował propozycje sformułowane przez Szwedzką Radę Badań Naukowych (Vetenskapsrådet), zezwalając na otrzymywanie komórek macierzystych z embrionów nadliczbowych oraz z ludzkich klonów (klonowanie terapeutyczne). Pomimo tego niektórzy uznają prawo szwedzkie za restrykcyjne, ponieważ zabrania ono tworzenia embrionów specjalnie do badań. Istnieje również zakaz klonowania reprodukcyjnego (którego celem jest dorosły osobnik-klon), zakaz eksperymentów powyżej 14 dnia życia embrionu, zakaz terapii genowej linii zarodkowej i przypominającej ją w procedurze eugenicznej inżynierii genetycznej oraz zakaz implantacji embrionów użytych do doświadczeń i przedłużania kriokonserwacji (zamrażania embrionów) ponad 5 lat. Znamienne jest uzasadnienie norm prawa: szwedzki prawodawca stoi na stanowisku, że wobec różności poglądów na status wczesnego ludzkiego embrionu, nie można ustalić jednego obiektywnego stanowiska. Jedyna

²⁸ Por. M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 231. Pomiędzy 1 sierpnia 1991 a 31 marca 1999 roku do badań użyto 53 497 embrionów nadliczbowych i 118 embrionów stworzonych wyłącznie do celów badawczych; por. Commissione d'Inchiesta, *Lo status dell'embrione al primo stadio di sviluppo (Cap. 4)*, 27 febbraio 2002, (Select Committee on Stem Cell Research, *Report on Stem Cell Research. The Status of the Early Embryo*), [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 260.

²⁹ IVONT jest propozycją dla kobiet. W ich komórkach jajowych wadliwie funkcjonują mitochondria. Zabieg polegałby na transferze jądra komórki jajowej do innej wyenukleowanej, prawidłowo funkcjonującej komórki jajowej. Przypomina on trochę klonowanie przez transfer jądra komórkowego, z tą różnicą, że przeszczepia się nie jądro komórki somatycznej (diploidalne), lecz jądro komórki jajowej (haploidalne); por. D. S. Rubenstein, D. C. Thomas, M. J. Zinaman, *Germ-Line Therapy to Cure Mitochondrial Disease: Protocol and Ethics of In Vitro Ovum Nuclear Transplantation*, "Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics" 4:1995 no. 3, s. 316–339.

pewna rzecz to fakt, że status embrionu różni się zasadniczo od statusu człowieka już urodzonego. Dlatego promując eksperymenty na embrionach, zwraca uwagę na inne wymogi, takie jak czuwanie, by wykorzystanie embrionów nie było połączone z uzyskiwaniem korzyści materialnych czy zgoda rodziców na wykorzystanie embrionów nadliczbowych do doświadczeń³⁰ Wśród postulatów Komitetu znajduje się też propozycja tworzenia embrionów wyłącznie do badań. Do tego jednak wymagane będzie zwolnienie Szwecji z tego wymogu Konwencji z Oviedo (Szwecja podpisała bowiem tę konwencję)³¹

* * *

Chcąc ocenić prawo dotyczące eksperymentów na ludzkich embrionach w państwach Unii Europejskiej, takich jak Włochy, Francja, Niemcy, Wielka Brytania i Szwecja nie sposób oprzeć się przekonaniu, że im mniejsze przywiązanie do pewnej tradycji kulturowej, filozoficznej czy prawnej, tym większa skłonność do relatywizowania rzeczywistości. Przewodawstwo włoskie uwzględnia pewne postulaty tradycji personalistycznej, na które wpływ ma kultura chrześcijańska. Dlatego też uznaje ono obiektywną wartość i ludzki status embrionu, z czym w konsekwencji łączą się pewne zakazy i sankcje. We Francji, a zwłaszcza w Niemczech, także można zaobserwować przywiązanie do pewnej tradycji prawnej i etycznej, gdzie proponowane zmiany wchodzą stopniowo. Inne podejście reprezentują Wielka Brytania i Szwecja, które stają na stanowisku neutralności prawa wobec różnych opcji etycznych³² Uprzywilejowanie jakiegoś stanowiska byłoby sprzeczne z dominującym obecnie stanowiskiem uznającym, że każdy może mieć swoją prawdę, a państwo dla zapewnienia porządku oraz dbając o interes społeczny, musi jakoś pogodzić

³⁰ Szwedzki Komitet Badań Naukowych sugeruje jednak, że przy braku takiej zgody i tak można wykorzystać embriony, byle prośba o nie była skierowana z zachowaniem procedur.

³¹ Por. Comitato per la Ricerca Svedese, *Linee guida del Comitato per la Ricerca svedese per la revisione dei principi etici nella ricerca applicati al caso della ricerca sulle cellule staminali umane* (Swedish Research Council, *The Swedish Research Council's Guidelines for research-ethical review of human-stem cell research*) 4 dicembre 2001, [w:] M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 289–292.

³² W Wielkiej Brytanii komisje i komitety rekomendujące doświadczenia na ludzkich embrionach starają się również odpowiedzieć na etyczne zastrzeżenia dużych grup pluralistycznego społeczeństwa. Kościół katolicki, islam i religie hinduistyczne uznają, że od momentu poczęcia mamy do czynienia z człowiekiem. Inne stanowisko prezentuje religia żydowska i Kościół Anglikański. Stoją one na stanowisku określanym jako gradualistyczne, czyli uznające, że rozwijający się embrion nabiera statusu ludzkiego dopiero na pewnym etapie owego rozwoju.

te, nieraz sprzeczne ze sobą, poglądy. Dlatego też w „horyzoncie neutralności prawo, oddzielone od natury i od etyki, czyli prawo «bez prawdy» [obiektywnej] staje się zewnętrznym technicznym instrumentem [formalnym lub empirycznym], które z zasady odrzuca substancjalność i wartości [jako obiektywnie niepoznawalne i dlatego niemożliwe do ustalenia, przynajmniej w sensie absolutnym]”³³ Cechą dominującą tego prawa jest daleko posunięta zmienność, która w założeniu ma być uzależniona jedynie od demokratycznych procedur. W rzeczywistości jednak zasadniczy wpływ na ostateczną decyzję mają różnego rodzaju naukowe i biotechnologiczne lobby, które manipulują opinią publiczną³⁴ Jak zwykle w takich dyskusjach i procedurach decyzyjnych, nieobecni – w tym przypadku ludzkie embriony – nie mają racji. Wbrew zapowiedziom, tak stanowione prawo nie chroni ludzkiego życia u jego początków, lecz je zinstrumentalizuje, uzależniając jego wartość od chwilowych, mniej czy bardziej prawdziwych, społecznych zapotrzebowań. Prowadzi to z czasem do relatywizacji prawa także w innych obszarach, czego przykładem jest prawo dotyczące eutanazji, wprowadzone w Holandii.

Mając w perspektywie stworzenie prawa odnoszącego się do ochrony ludzkich embrionów, stajemy wobec różnych propozycji. Istnieje pokusa opowiedzenia się za prawem liberalnym, często głośno przedstawianym jako postępowe. Pierwszym wymogiem postępu jest jednak polepszanie warunków ludzkiego życia. Trudno mówić o polepszaniu tam, gdzie to życie jest wprost i w sposób zamierzony kaleczone i niszczone, nawet jeśli ktoś inny na tym zyskuje. Nauki biologiczne nie są w stanie podać żadnych argumentów uzasadniających, że początek ludzkiego życia to 14 lub jakikolwiek inny dzień życia. Nie można tego wykazać przy pomocy nauk eksperymentalnych, nie można również inaczej, bo jak mówią relatywiści – prawdy obiektywnej nie da się ustalić. Skąd więc pewność, że to właśnie oni mają rację? Należy mieć nadzieję, że polski prawodawca wykaże tyle mądrości, iż nie będzie występował przeciw wartościom, dzięki którym naród przetrwał różne próby w swojej niełatwej historii.

³³ L. Palazzani, *Personalismo e biodiritto*, „Medicina e Morale” 2005 nr 1, s. 140 (tłum. moje – T. K.). Postmodernistyczne stwierdzenie, że w sferze wartości nie można ustalić żadnej obiektywnej prawdy, która obowiązywałaby zawsze, prowadzi w gruncie rzeczy do wewnętrznej sprzeczności, albowiem istnieje taka prawda obowiązująca zawsze: jest nią właśnie stwierdzenie, że nie ma takiej prawdy.

³⁴ Jak to miało miejsce w Szwecji w roku 2000, gdzie dyskusja publiczna została w praktyce zastąpiona reklamą nowych możliwości medycyny; por. M. Balistreri, A. Ferrari, *La ricerca sugli embrioni...*, s. 288.

EXPERIMENTS WITH HUMAN EMBRYOS European Law Regulations

Summary

Recent discoveries in medicine have made the problem of human embryos protecting still more urgent. In the European Union as well, almost every state intends to pass a law concerning human embryos, especially regarding the limits of experimentation with them. There is also the proposal of creating a unique juridical area in the whole of Europe, i.e. the same law in all countries. Those countries which do not yet have such a law directly concerning human embryos (Poland among others) would like to join this idea. However, few countries have the same regulations. Some of them (e.g. Italy) want to protect human embryos and make non-therapeutic experiments illegal. Other countries (e.g. France, Germany) are more prone to support some kind of experimentation with human embryos. There are also countries (e.g. England, Sweden) which in practice place no restriction on experimentation. Apart from the law which passed in certain European countries, there are also some guidelines prepared by the main European institutions (the European Parliament, the Council of Europe, etc.) which should be used in the formulation of new laws concerning the manipulation of the human embryos and which unfortunately are already not taken into consideration by some liberal countries. The general tendency (also seen in the guidelines) is to make the law less and less restrictive with a resulting disadvantage for the human embryos (especially early embryos used for experimentation with embryonic stem cells). Countries like Poland have a dilemma: what should they do in order to make the same law in the entire European Union? To follow general European rules which involve all countries or to imitate those countries which have already passed a new law which, however, disregards these rules. This paper presents the general situation concerning experimentation with human embryos in the largest European countries and shows how difficult it is to bring about the proposal of an unique juridical area (at least in this field).